

ΔΙΚΤΥΟ για τη
ΜΕΤΑΡΡΥΘΜΙΣΗ
στην Ελλάδα
και την Ευρώπη

Μελέτη:

ΤΟ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟ ΤΗΣ «ΜΕΤΑ-ΑΛΗΘΕΙΑΣ» (POST-TRUTH) ΚΑΙ ΤΗΣ ΔΙΑΣΠΟΡΑΣ ΨΕΥΔΩΝ ΕΙΔΗΣΕΩΝ (FAKE NEWS) ΜΕΣΩ ΔΙΑΔΙΚΤΥΟΥ, ΩΣ ΕΡΓΑΛΕΙΩΝ ΕΝΙΣΧΥΣΗΣ ΤΟΥ ΛΑΙΚΙΣΜΟΥ

Martin Shovel cartoon "Truth vs Post Truth" @martinshovel 10 Δεκ. 2016

Σκοπός και περιεχόμενο:

Η παρούσα μελέτη έχει ως στόχο την εννοιολογική προσέγγιση και κατανόηση του φαινομένου μέσα από το ιστορικό και ακαδημαϊκό πλαίσιο ανάλυσης του. Στη συνέχεια γίνεται η πρακτική παρουσίαση του φαινομένου, με συγκεκριμένα παραδείγματα εμφάνισης του στις αμερικανικές προεδρικές εκλογές του 2016 και στο βρετανικό δημοψήφισμα για την αποχώρηση από την Ε.Ε. Ειδική αναφορά γίνεται και στην συμβολή του στην διαμόρφωση του πολιτικού διαλόγου κατά την περίοδο της ελληνικής οικονομικής κρίσης. Κατόπιν, γίνεται μια προσπάθεια καταγραφής των αντιδράσεων διεθνώς, κυρίως σε θεσμικό επίπεδο και των πολιτικών αντανακλάσεων που αυτές προκαλούν. Καταλήγοντας, επιχειρείται η καταγραφή των σεναρίων εξέλιξης και αντιμετώπισής του, μέσα από την θεσμική προσέγγιση, τις δράσεις της κοινωνίας των πολιτών καθώς και την επιστημονική έρευνα.

ΓΙΩΡΓΟΣ ΠΑΠΟΥΛΙΑΣ

ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ 2017

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....Σελ. 3-4

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1^ο
Η ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΟΥ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟΥ – ΤΑ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑΤΑ.....4-13

1.1 Η ΜΕΤΕΞΕΛΙΞΗ ΕΝΟΣ ΙΣΤΟΡΙΚΟΥ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟΥ.....4-6

1.2 Η ΚΥΡΙΑΡΧΙΑ ΤΟΥ ΚΑΤΕΥΘΥΝΟΜΕΝΟΥ ΨΕΥΔΟΥΣ ΣΤΙΣ ΑΜΕΡΙΚΑΝΙΚΕΣ ΠΡΟΕΔΡΙΚΕΣ ΕΚΛΟΓΕΣ.....6-9

1.3 ΟΙ ΣΥΝΘΗΚΕΣ ΜΕΤΑ-ΑΛΗΘΕΙΑΣ ΣΤΟ ΒΡΕΤΑΝΙΚΟ ΔΗΜΟΨΗΦΙΣΜΑ...9-11

1.4 Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΚΡΙΣΗ ΤΡΟΦΟΔΟΤΕΙ ΤΗΝ ΜΕΤΑ-ΑΛΗΘΕΙΑ.....11-14

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2^ο
ΘΕΣΜΙΚΕΣ ΑΝΤΙΔΡΑΣΕΙΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΑΝΤΑΝΑΚΛΑΣΕΙΣ.....14-17

2.1 ΕΥΡΩΠΑΙΚΟΙ ΘΕΣΜΟΙ ΚΑΙ ΚΥΒΕΡΝΗΣΕΙΣ.....14-16

2.2 ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΑΝΤΑΝΑΚΛΑΣΕΙΣ.....16-18

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3^ο
Η ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΣΗ ΤΟΥ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟΥ.....18-22

3.1 ΣΕΝΑΡΙΑ ΕΞΕΛΙΞΗΣ.....18-20

3.2 ΣΕ ΑΝΑΖΗΤΗΣΗ ΤΗΣ ΑΛΗΘΕΙΑΣ.....20-22

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....22-23

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....24-26

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

«*You can't teach an old dog new tricks*» λέει μια Βρετανική λαϊκή ρήση, εννοώντας, σύμφωνα με το λεξικό του Cambridge¹, πως είναι δύσκολο να αλλάξει κάποιος τον χαρακτήρα του σε μεγάλη ηλικία ή αντίστοιχα να μπορέσει να αποκτήσει νέες δεξιότητες. Στην εποχή όμως του διαδικτύου, των νέων μέσων και της ψηφιακής επανάστασης στην πληροφόρηση και τις επικοινωνίες, φαίνεται πως η συγκεκριμένη ρήση προσπερνιέται. Η γνώριμη και διαχρονικά εμφανιζόμενη, πολιτικού περιεχομένου προπαγάνδα, η οποία υπάρχει από τότε που υπάρχει η Πολιτική, δηλαδή συμπίπτει με την εμφάνιση των πρώτων οργανωμένων κοινωνιών², προσαρμόζεται στα νέα ψηφιακά δεδομένα.

Η λέξη που επιλέχθηκε από το λεξικό της Οξφόρδης ως «λέξη της χρονιάς» 2016 ήταν η λέξη «post-truth», η «μετά-αλήθεια», η επικράτηση δηλαδή στην κοινή γνώμη, μιας πραγματικότητας που πηγάζει από προσωπικές πεποιθήσεις ή συναισθήματα κι όχι από αντικειμενικά γεγονότα³. Εξηγώντας το σκεπτικό επιλογής της συγκεκριμένης λέξης η επιτροπή σύνταξης του λεξικού, αναφέρει πως κυριότερη αιτία αποτέλεσε η συμβολή της μετά-αλήθειας στις προεκλογικές εκστρατείες των αμερικανικών προεδρικών εκλογών του Νοεμβρίου 2016 καθώς και το βρετανικό δημοψήφισμα για την αποχώρηση του Ηνωμένου Βασιλείου από την Ευρωπαϊκή Ένωση.

Παράλληλα με την εμφάνιση και την εξάπλωση του φαινομένου της δημιουργίας αφηγήσεων «μετά-αλήθειας» μέσα από την οργανωμένη διασπορά ψευδών ειδήσεων και στις δύο παραπάνω κορυφαίες εκλογικές διαδικασίες που αφορούν τις Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής και το Ηνωμένο Βασίλειο, θα προσπαθήσουμε να εξηγήσουμε στο παρόν κείμενο, την συμβολή του φαινομένου στην διαχείριση και εξάπλωση του λαϊκισμού στην σύγχρονη πολιτική αντιπαράθεση διεθνώς αλλά και στην Ελλάδα. Ειδικότερα κατά την περίοδο της έκρηξης και κορύφωσης της οικονομικής κρίσης, η οποία συνδυάστηκε χρονικά (2008-2017) με μια περίοδο ραγδαίας εξάπλωσης της συμμετοχής και της χρήσης των νέων ψηφιακών και κοινωνικών μέσων, είτε από μεμονωμένα άτομα είτε από οργανωμένες ομάδες δρώντων (πολιτικά κόμματα, οργανώσεις διαμαρτυρίας, MME κλπ)⁴.

¹ <http://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/you-can-t-teach-an-old-dog-new-tricks>

² Lippmann Walter, *Κοινή Γνώμη*, Κάλβος, Αθήνα 1988 (μτφ. Γιώργος Καραγιάννης)

³ <https://en.oxforddictionaries.com/word-of-the-year/word-of-the-year-2016>

⁴ Το συμπέρασμα εξάγεται από τα στοιχεία της ετήσιας Μελέτης Δημοσιογραφίας του Πανεπιστημίου της Οξφόρδης, όπου τα στοιχεία για την χώρα μας δημοσιεύει το τμήμα MME του Αριστοτελείου

Ταυτόχρονα θα προσεγγίσουμε τις μέχρι σήμερα θεσμικές αντιδράσεις στο φαινόμενο, είτε από υπερεθνικούς θεσμούς όπως η Ευρωπαϊκή Επιτροπή είτε από εθνικές νομοθεσίες και θα παρουσιάσουμε τις επικρατέστερες απόψεις ακαδημαϊκών, μελετητών και εμπειρικών ειδημόνων για την αντιμετώπιση και τον περιορισμό της μετά-αλήθειας είτε θεσμικό επίπεδο, είτε από τον κάθε πολίτη και χρήστη των ειδήσεων ξεχωριστά. Ένα φαινόμενο που είναι εξαιρετικά πιθανό να μας απασχολήσει για αρκετά χρόνια ακόμα.⁵

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1^ο

Η ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΟΥ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟΥ – ΤΑ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑΤΑ

1.1 Η ΜΕΤΕΞΕΛΙΞΗ ΕΝΟΣ ΙΣΤΟΡΙΚΟΥ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟΥ

Σε άρθρο του στην Wall Street Journal ο μεταφραστής του Ηρόδοτου, Tom Holland⁶, με αφορμή την συμπλήρωση 2.500 ετών από την γέννηση του αρχαίου ιστορικού και επονομαζόμενου ως «πατέρα της ιστορίας», ανέφερε πως «γιορτάζουμε την επέτειο των 2.500 από την δημιουργία των ψευδών ειδήσεων» επικαλούμενος τους ιστορικούς επικριτές του Ηρόδοτου, όπως τον μεταγενέστερο του Έλληνα ιστορικό και βιογράφο Πλούταρχο, ο οποίος είχε επικρίνει τον Ηρόδοτο και ως «πατέρα των ψεμάτων»⁷. Η έστω και καθ' υπερβολή ιστορική σύνδεση της μετά-αλήθειας με την αρχαιότητα που επιχειρεί ο Βρετανός συγγραφέας και μεταφραστής, αναδεικνύει την διαχρονικότητα του φαινομένου αλλά και την σύνδεσή του με πρακτικές και μεθόδους που ακολουθήθηκαν για χιλιάδες χρόνια στον δημόσιο λόγο και την πολιτική επικοινωνία. Όσα και τα χρόνια, χιλιάδες είναι και τα παραδείγματα, ανά ιστορικές περιόδους: καθεστώτα, λιγότερο ή περισσότερο αυταρχικές διοικήσεις, πόλεμοι, αυτοκρατορίες, επαναστάσεις και πολιτείες πιο σύγχρονες που παρά το φιλελεύθερο αποτύπωμά τους μεταχειρίστηκαν λιγότερο ή περισσότερο μηχανισμούς προπαγάνδας και τρόπους κατασκευής και διάδοσης ψευδών ειδήσεων, προκειμένου να αποκομίσουν πολιτικό όφελος⁸. Η ιστορία των ψευδών ειδήσεων μπορεί να μας τροφοδοτήσει με

Πανεπιστήμιου. Η πιο πρόσφατη (2016) εδώ: <http://www.jour.auth.gr/wp-content/uploads/2016/12/ReutersGreekReport2016digealedition-v1.pdf>

⁵ <https://www.edelman.com/p/6-a-m/how-to-combat-false-news/>

⁶ <https://www.wsj.com/articles/a-2-500th-birthday-for-the-father-of-history-and-fake-news-1490884822>

⁷ Με πληροφορίες από τον άρθρο του δημοσιογράφου και επικοινωνιολόγου ψηφιακών μέσων Στάθη Χαϊκάλη στην εφημερίδα LIFO – Ιούλιος 2017 <http://www.lifo.gr/articles/opinions/152202>

⁸ Cull, Nicholas. Culbert John David Holbrook, Welch David, 1950, «Propaganda and Mass Persuasion: A Historical Encyclopedia, 1500 to the Present» στον σύνδεσμο <https://archive.org/stream/NicholasJ.CulbertJohnDavidHolbrookWelchDavid1950PropagandaAndMassPersuasion/NicholasJ.Cull.DavidCulbert.DavidWelch.PropagandaandMassPersuasion.djvu.txt>

άπειρα παραδείγματα απ' όλες τις εποχές, τα ρωμαϊκά χρόνια τον Μεσαίωνα, τον 18ο αιώνα, την περίοδο των ναζί, τον πόλεμο του Κόλπου κ.α..⁹

Στην ψηφιακή εποχή που διανύουμε λοιπόν, παρ' ότι η πρόθεση και η στόχευση επηρεασμού της κοινής γνώμης παραμένουν, αλλάζει πλέον η ταχύτητα, η μαζικότητα και η συμμετοχικότητα των ίδιων των χρηστών στην διαχείριση κι εξάπλωση της «νέας προπαγάνδας», σε όποια μορφή πια αυτή μεταλλάσσεται και προσαρμόζεται, αξιοποιώντας τις δυνατότητες του διαδικτύου και των κοινωνικών μέσων.

Όπως διαπιστώνει χαρακτηριστικά η μεταπτυχιακή ερευνήτρια στο τμήμα Επικοινωνίας, Μέσων και Πολιτισμού του Παντείου Αγγελική Βαρελά «Για τον λόγο αυτό, στο ψηφιακό περιβάλλον ενημέρωσης οι εκπρόσωποι των μέσων και «κατασκευαστές» ιστοριών επικεντρώνουν τις προσπάθειες και την έμπνευσή τους στην δημιουργία πρωτότυπων ιστοριών που θα κάνουν τον γύρο του κόσμου (spin) και θα δημιουργήσουν επικοινωνιακό θόρυβο (buzz) επί μακρόν. Η υπερπληροφόρηση, ο ανταγωνισμός των ΜΜΕ, η εύκολη πρόσβαση και η συνεχής χρήση των μέσων κοινωνικής δικτύωσης από την κοινωνία και από τους πολιτικούς, έκαναν πιο πειστική την ανάγκη για την εξεύρεση και δημοσιοποίηση όλο και πιο ελκυστικού υλικού. Η πίεση ως προς την εξεύρεση καινοτόμων τρόπων επηρεασμού του ψηφιακού κοινού προς μία πολιτική κατεύθυνση ή σε μία εκ διαμέτρου αντίθετη, οδήγησε σταδιακά στην «Εποχή της μετά- Αλήθειας».¹⁰

Στην συγκεκριμένη διαπίστωση, της διαχρονικής προσπάθειας διακίνησης ψευδών ειδήσεων που πλέον όμως λαμβάνουν μια διαφορετική μορφή, καταλήγει και ο συγγραφέας και δημοσιογράφος, από τους πρωτεργάτες-παραγωγούς ψηφιακού περιεχομένου στην Ελλάδα Θεόδωρος Γεωργακόπουλος, συνοψίζοντας συγκεκριμένα τις τρεις βασικές παραμέτρους των ψευδών ειδήσεων: *Πρώτον, ότι υπήρχαν πάντα, δεύτερον, ότι οι άνθρωποι πάντα πίστευαν σε θεωρίες συνωμοσίας και πάντα ήταν ευάλωτοι στις ψευδείς ειδήσεις και τρίτον, ότι αυτό που είναι διαφορετικό σήμερα είναι ότι υπάρχουν πολύ καλύτερα και πιο αποδοτικά δίκτυα διανομής τέτοιων ειδήσεων.*¹¹

Μια αρκετά κοινή περιγραφή του φαινομένου, προσεγγίζουν δύο διακεκριμένοι Έλληνες ακαδημαϊκοί, οι καθηγητές φιλοσοφίας, ο Σωκράτης Δεληβογιατζής του ΑΠΘ και η Βάσω Κιντή του ΕΚΠΑ. Ο κ. Δεληβογιατζής παρατηρώντας μια σειρά από

---

⁹Robert Darnton «The true story of fake news» NYR, Feb 2017

<http://www.nybooks.com/daily/2017/02/13/the-true-history-of-fake-news/>

¹⁰ Α. Βαρελά «Τα δυσδιάκριτα όρια του Storytelling στην προπαγάνδα» - Διπλωματική Εργασία, Τμήμα Επικοινωνίας Μέσων και Πολιτισμού, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα 2017, σελ. 137

¹¹ Ο Θ.Γ. είναι ακόμα διευθυντής περιεχομένου του μη κερδοσκοπικού οργανισμού ερευνών διαΝΕΟσις και η συγκεκριμένη φράση ειπώθηκε στην εκδήλωση του οργανισμού «Ψευδείς Ειδήσεις Και Δημόσιος Διάλογος» στην Αθήνα, Μάιος 2017 http://www.dianeosis.org/2017/05/kas_dianeosis_fake_news_event/

εννοιολογικές μεταβάσεις, οδηγείται στον ορισμό της μετα-αλήθειας: «Σήμερα βρισκόμαστε σε μια εποχή πλήρους ανακατάταξης, τόσο σε ότι αφορά τις σχέσεις του πολιτικού με την πολιτική, η οποία γίνεται βιο-πολιτική υπό συνθήκες μετα-δημοκρατίας, ο έλεγχος καθίσταται συνεχής, ειδικός και προσωπικός, ενώ όλο και περισσότερο βγαίνουν στην επιφάνεια ολιγαρχικότητες, παιχνίδια εξουσίας, συστήματα αυτό-αναφοράς. Η εποχή μας προκαλεί την αλήθεια, η οποία έχει εγκαταλείψει τον θώκο της απόφανσης, γίνεται μετά-αλήθεια, δηλαδή μια υπόθεση διαχείρισης των συναισθημάτων και το γεγονός παίρνει πια την όψη του μετα-γεγονότος, δηλαδή όχι αυτό που λαμβάνει χώρα αλλά ό,τι εικονοποιείται. Ο δημοσιογράφος, από άνθρωπος μιας αυτό-προσδιοριστικής ικανότητας αναφοράς, γίνεται ένας μεταπράτης».¹²

Αντίστοιχα σε αρθρογραφία της στο Βήμα η κυρία Κιντή τονίζει «Το πρόθεμα μετα- (post-) πριν από τις λέξεις «αλήθεια» και «γεγονότα» σημαίνει δύο πράγματα: πρώτον, κάτι που έρχεται χρονικά μετά την αλήθεια ή το γεγονός και, δεύτερον, κάτι που τα ακολουθεί και συγχρόνως τα υπερβαίνει, τα καταργεί, τα προσπερνά ως ασήμαντα. Όταν λέμε, λοιπόν, «post-truth» ή «post-fact» politics, δηλαδή πολιτική της μετα-αλήθειας και του μετα-γεγονότος ή ότι ζούμε στην εποχή της μετα-αλήθειας και του μετα-γεγονότος εννοούμε ότι κάνουμε πολιτική χωρίς να μας απασχολεί τι είναι αληθές και τι ψευδές, τι είναι γεγονός και τι όχι, ότι ζούμε και ενεργούμε χωρίς να μας ενδιαφέρει αυτός ο χαρακτηρισμός για τα πράγματα. Αυτή η περιφρόνηση της αλήθειας είναι πιο σοβαρό πρόβλημα από τα να λες απλώς πολλά ψέματα».¹³

1.2 Η ΚΥΡΙΑΡΧΙΑ ΤΟΥ ΚΑΤΕΥΘΥΝΟΜΕΝΟΥ ΨΕΥΔΟΥΣ ΣΤΙΣ ΑΜΕΡΙΚΑΝΙΚΕΣ ΠΡΟΕΔΡΙΚΕΣ ΕΚΛΟΓΕΣ

Η μετεξέλιξη της παραδοσιακής προπαγάνδας στην (ψηφιακή) εποχή της μετά-αλήθειας, έρχεται να συνδυαστεί με την μεγάλη έρευνα για τις ψευδείς ειδήσεις, που πραγματοποίησε και δημοσίευσε η BuzzFeed News¹⁴, επάνω στο πολυπληθέστερο κοινωνικό μέσο του πλανήτη, το Facebook¹⁵. Σύμφωνα με τα πραγματικά τρομακτικά αποτελέσματα της έρευνας, τους τελευταίους τρεις μήνες της προεκλογικής περιόδου των αμερικανικών προεδρικών εκλογών, η διασπορά και διακίνηση ψευδών ειδήσεων

¹² 51^ο Δημοσιογραφικό Συνέδριο ΕΣΕΤ, Βέροια 7-8/10/2017, Α' Συνεδρία.

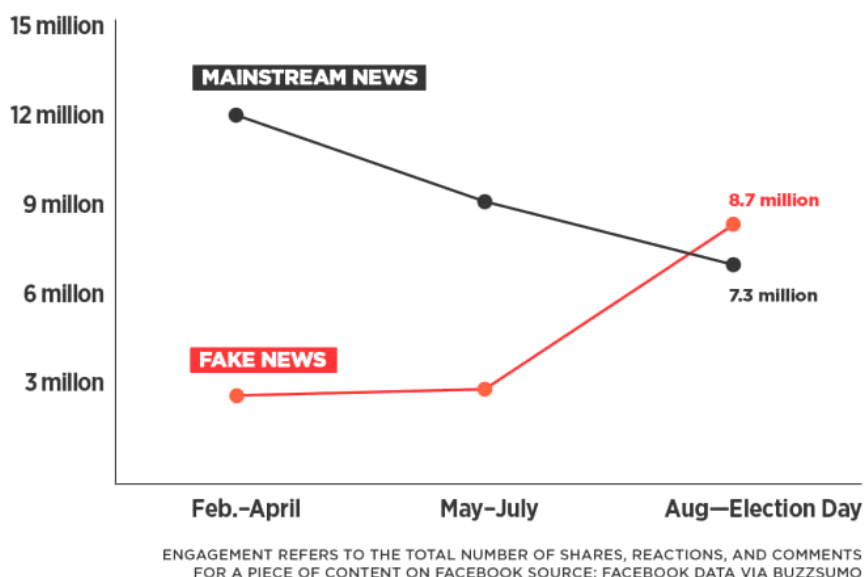
¹³ Β. Κιντή, «Μετα-αλήθεια και μετα-γεγονότα», άρθρο στην Εφημερίδα «Το ΒΗΜΑ» 15/01/2017 <http://www.tovima.gr/opinions/article/?aid=856920>

¹⁴ Παγκόσμια πλατφόρμα ειδικευμένη στα νέα μέσα και κοινωνικά δίκτυα, με έδρα την Νέα Υόρκη και αντιπροσωπείες σε όλο τον κόσμο. Ιδρύθηκε το 2006 κι εκτός από ειδήσεις ταυτόχρονα παράγει εφαρμογές, οπτικοακουστικό υλικό, έρευνες, γενικότερα δράσεις που την καθιστούν ηγετική ιστοσελίδα στο είδος της. <https://www.buzzfeed.com/about>

¹⁵ Η έρευνα δημοσιεύθηκε τον Νοέμβριο του 2016 https://www.buzzfeed.com/craigilverman/viral-fake-election-news-outperformed-real-news-on-facebook?utm_term=.xm0qMnyQR#.ksdXyYkwe

μέσω του facebook ξεπέρασε την αντίστοιχη διακίνηση ...κανονικών ειδήσεων, όπως διακρίνουμε χαρακτηριστικά και στην (Εικόνα 2)

Total Facebook Engagements for Top 20 Election Stories

Εικόνα 1¹⁶

Τα εντυπωσιακά στατιστικά αποκαλύπτουν πως στην μέτρηση 20 πραγματικών ειδήσεων που αφορούσαν τις εκλογές και την προεκλογική καμπάνια των υποψηφίων, οι οποίες μεταδόθηκαν από αξιόπιστα δημοσιογραφικά μέσα παγκόσμιας εμβέλειας και κύρους όπως οι New York Times, Washington Post, Huffington Post, NBC News κλπ και στην αντιπαραβολή τους με 20 ψευδείς ειδήσεις που αφορούσαν την εκλογική διαδικασία και τους υποψηφίους, οι οποίες διακινήθηκαν από αναξιόπιστα ιστολόγια και περιθωριοποιημένες ιστοσελίδες, οι ψευδείς ειδήσεις είχαν μεγαλύτερη αποδοχή, ανοίχθηκαν ως σύνδεσμοι και διαβάστηκαν από περισσότερους χρήστες του facebook απ' ότι οι αληθινές¹⁷.

Από την περαιτέρω ανάλυση της έρευνας διαπιστώνουμε την επιρροή της διασποράς των συγκεκριμένων ψευδών ειδήσεων στην διαμόρφωση του εκλογικού αποτελέσματος καθώς, από τις 20 κατασκευασμένες ειδήσεις, οι 17 ευνοούσαν τον υποψήφιο πρόεδρο Ντόναλντ Τραμπ, είτε βλάπτοντας άμεσα την αντίπαλο του Χίλαρι Κλίντον είτε προσθέτοντας στον ίδιο χαρακτηριστικά υποστήριξης που δεν τα είχε στην πραγματικότητα. Μερικές από τις ακραίες ψευδείς ειδήσεις που κυριάρχησαν στην προεκλογική εκστρατεία ήταν πως η Χίλαρι πωλούσε όπλα στον ISIS, πως ο πρόεδρος

¹⁶ Πηγή: BuzzFeed.com

¹⁷ Πηγή: BuzzFeed.com

Ομπάμα είχε πλαστό πιστοποιητικό γέννησης, ο Πάπας της Ρώμης υποστήριξε τον Ντόναλντ Τραμπ, η Χίλαρι έχει αποκλειστεί από την ανάληψη οποιουδήποτε δημόσιου αξιώματος κ.α.¹⁸

Στην ανάλυση που ακολουθεί την συγκεκριμένη έρευνα, γίνεται αναφορά και στην εντυπωσιακή μεταστροφή του ιδρυτή και ιδιοκτήτη της πλατφόρμας Facebook Mark Zuckerberg, ο οποίος, ενώ σε δήλωσή του¹⁹ αμέσως μετά το αποτέλεσμα των προεδρικών εκλογών ήταν κατηγορηματικός ως προς την μη εμπλοκή του Facebook σε αυτό, μόλις δημοσιεύθηκε η συγκεκριμένη έρευνα καθώς και άλλες παρόμοιες αναλύσεις λίγες μέρες μετά, έσπευσε ο ίδιος να ανακοινώσει πως θα παρθούν μέτρα από το Facebook για την αντιμετώπιση των ψευδών ειδήσεων²⁰.

Εντυπωσιακή για τις νέες μεθόδους που μετέρχονται οι κατασκευαστές των ψευδών ειδήσεων προκειμένου να πετύχουν τον σκοπό τους και να μην γίνονται άμεσα (με τις υπάρχουσες τεχνολογικές δυνατότητες τουλάχιστον) αντιληπτοί από πιθανούς θεσμικούς παράγοντες και διωκτικές αρχές, ήταν η αποκάλυψη πως το «διαδικτυακό στρατηγείο» των ψευδών ειδήσεων που διέσπειρε η πλευρά του Τραμπ στην προεκλογική εκστρατεία βρισκόταν σε έναν server εγκατεστημένο στην Πρώην Γιουγκοσλαβική Δημοκρατία της Μακεδονίας (ΠΓΔΜ)²¹. Εκεί κατασκευάζονταν τα λιγότερο ή περισσότερο ευφάνταστα σενάρια και τροφοδοτούσαν την αμερικανική κοινή γνώμη μέσα από emails, ιστοσελίδες και κοινωνικά δίκτυα.

Χαρακτηριστική των μεθόδων και της στρατηγικής που ακολούθησε κατά την προεκλογική περίοδο το επιτελείο του υποψηφίου προέδρου Τραμπ, είναι και η ομολογία του Ροντ Γουίλερ, συμβούλου του τηλεοπτικού δικτύου Fox News²² σε θέματα ασφάλειας, επιβολής του νόμου και δικαιοσύνης, ο οποίος κατηγόρησε ευθέως το δίκτυο ότι εφηύρε μια ιστορία σχετική με την υπόθεση του Σεθ Ριτς, ενός εργαζόμενου στην Εθνική Επιτροπή του Δημοκρατικού Κόμματος (DNC) ο οποίος σκοτώθηκε από σφαίρες στα μέσα Ιουλίου του 2016, σε μικρή απόσταση από το σπίτι του στην Ουάσινγκτον. Ενώ η επίσημη έρευνα κατέληξε στο συμπέρασμα ότι ο Σεθ Ριτς σκοτώθηκε κατά τη διάρκεια μιας ένοπλης ληστείας, πολλοί ιστότοποι και συντηρητικά μέσα ενημέρωσης άφηναν να εννοηθεί ότι ίσως να επρόκειτο για μια

---

¹⁸ Πηγή: BuzzFeed.com

¹⁹ http://www.huffingtonpost.gr/2016/11/11/eidiseis-diethnes-mhn-kathgoreite-facebook-eklogi-trump-zoukermperg_n_12910114.html

²⁰ <http://www.kathimerini.gr/884502/article/texnologia/diadiktyo/to-facebook-anakoinwnei-nea-metra-gia-thn-antimetwpish-twn-paraplanhtikwn-eidhsewn>

²¹ https://www.buzzfeed.com/craigsilverman/how-macedonia-became-a-global-hub-for-pro-trump-misinfo?utm_term=.hxm17JWAV#.jfDN28DXI

²² Παραδοσιακού μέσου που συνδέεται με το Ρεπουβλικάνικο κόμμα από ιδρύσεως του (1996) <http://www.nytimes.com/1996/10/07/business/at-the-new-fox-news-channel-the-buzzword-is-fairness-separating-news-from-bias.html>

πολιτική δολοφονία. Στα μέσα Μαΐου μάλιστα το Fox News ανήρτησε στον ιστότοπό του ένα άρθρο που επιβεβαίωνε αυτή τη θεωρία, βασιζόμενο σε υποτιθέμενες δηλώσεις του Ροντ Γουίλερ. Σύμφωνα όμως με τον ίδιο τον Γουίλερ, ο οποίος προσέφυγε στο ομοσπονδιακό δικαστήριο του Μανχάταν, οι δηλώσεις του, που αποτελούσαν άλλωστε και τη μοναδική πηγή του άρθρου, ήταν επινοημένες²³.

Σύμφωνα με την μετέπειτα ανάλυση των εκλογικών αποτελεσμάτων, η διασπορά ψευδών ειδήσεων αποδείχθηκε μελετημένη στρατηγική και επιλογή του επιτελείου Τραμπ, καθώς τον βοήθησε να καταλάβει την πλειοψηφία των αμφίροπων πολιτειών, προκαλώντας μέσα από την διασπορά μύθων την λεγόμενη «μυστική ψήφο».²⁴

1.3 ΟΙ ΣΥΝΘΗΚΕΣ ΜΕΤΑ-ΑΛΗΘΕΙΑΣ ΣΤΟ ΒΡΕΤΑΝΙΚΟ ΔΗΜΟΨΗΦΙΣΜΑ

Η χρονική διαδοχή και το κλίμα μέσα στο οποίο διενεργήθηκε το Βρετανικό δημοψήφισμα για την αποχώρηση του Η.Β. από την Ε.Ε., οδήγησε πολλούς αναλυτές στην άμεση σύνδεση της συμβολής των ψευδών ειδήσεων και της πρόκλησης μιας κατάστασης μετά-αλήθειας, με διαμόρφωση της επικαιρότητας και επιρροή της κοινής γνώμης, περισσότερο μέσα από το συναίσθημα και λιγότερο από την λογική, με το αντίστοιχο αποτέλεσμα των αμερικανικών προεδρικών εκλογών. Ο έμπειρος αναλυτής του Independent, Andrew Grice²⁵, στο άρθρο του με τίτλο «Οι ψευδείς ειδήσεις παρέδωσαν το δημοψήφισμα σε αυτούς που ήθελαν την έξοδο και τώρα δεν έχουν ιδέα τι να κάνουν»²⁶ κάνει λόγο για τις αφίσες που τοποθετούνταν σε δημόσιους χώρους με φροντίδα του αρχηγού του λαϊκίστικου κόμματος Ανεξαρτησίας του Η.Β. Nigel Farage, με ψευδές περιεχόμενο για τον αριθμό των μεταναστών που εισέρχονται ή που αναμένονταν να εισέλθουν στην χώρα τα επόμενα χρόνια, για την μαζική είσοδο Τούρκων εγκληματιών στο Η.Β. και βεβαίως η καμπάνια αυτή κορυφώθηκε με την

---

²³ Το σχετικό δημοσίευμα στον Independent: <http://www.independent.co.uk/news/world/americas/us-politics/white-house-fake-news-seth-rich-death-russia-distract-fox-news-donald-trump-dnc-staff-lawsuit-a7871321.html>

²⁴ Η ανάλυση της Hannah Jane Parkinson «How fake news helped Donald Trump win a real election» στον Guardian: <https://www.theguardian.com/commentisfree/2016/nov/14/fake-news-donald-trump-election-alt-right-social-media-tech-companies>

²⁵ <http://www.independent.co.uk/author/andrew-grice>

²⁶ <http://www.independent.co.uk/voices/michael-gove-boris-johnson-brexit-euroscptic-press-theresa-may-a7533806.html>

ανάρτηση αφισών που περιέγραφαν το υποτιθέμενο κέρδος των 350 εκ. λιρών την εβδομάδα στο Εθνικό Σύστημα Υγείας της χώρας, αν αποχωρούσε από την Ε.Ε.²⁷.

Επίσης στο βιβλίο του «*All Out War*»²⁸, επικεντρωμένο στις πολιτικές προεκτάσεις του βρετανικού δημοψηφίσματος, ο πολιτικός συντάκτης και αναλυτής Tim Shipman, αποκαλύπτει πως το σημαντικότερο πρόσωπο στα media της πλευράς που υποστήριζε το Brexit²⁹, ο δημοσιογράφος Rob Oxley, κατάφερε να υποκλέψει κωδικούς από την ηλεκτρονική καμπάνια των Stronger In³⁰ και να διανεμίει στις λίστες των αποδεκτών ηλεκτρονικού τους ταχυδρομείου, ψευδείς ειδήσεις που υπονόμευαν την πλευρά του Remain³¹, με το πρόσχημα μάλιστα πως επρόκειτο για ειδήσεις με δημοσιογραφική επισήμανση «εμπάργκο», με διορία δηλαδή δημοσίευσης, ώστε να μην δημοσιεύονται και φανερώνονται άμεσα, κερδίζοντας έτσι πολύτιμο χρόνο στην διασπορά τους και την δημιουργία εντυπώσεων.

Σε άλλο σημείο του βιβλίου του ο Shipman αναφέρεται στην διαπίστωση του Βρετανού, πρώην διευθυντή επικοινωνίας της Ένωσης Βρετανικών Τραπεζών και εκ των βασικών συντελεστών της καμπάνιας του Brexit, Paul Stephenson, ο οποίος χαρακτηριστικά ανέφερε πως «*μπορεί να κατάφεραν οι Tories να παρουσιάσουν μια λογική και συγκροτημένη ατζέντα με τα οικονομικά στοιχεία και το δεδομένο κόστος του Brexit, όμως αν πας στην Παμπ και ρωτήσεις τι κάνει η Βρετανία στην Ε.Ε. θα σου πουν, ζώντας σε ένα περιβάλλον μετά-αλήθειας, πως πληρώνουμε κάποια δισ. λίρες το χρόνο, από τα οποία παίρνουμε πίσω ένα μικρό ποσοστό και τα υπόλοιπα χρήματα πηγαίνουν για δρόμους στην Ελλάδα. Αυτή είναι η οικονομική ανάλυση των απλών ανθρώπων*»³².

Σε μια προσπάθεια απολογισμού του κόστους εξόδου του Η.Β. από την Ε.Ε., ο οικονομικός συντάκτης του Guardian και αναλυτής, Simon Goodlay αποδίδει στην επικράτηση της μετά-αλήθειας τα οικονομικά βάρη που θα κλιθεί να σηκώσει η βρετανική οικονομία μετά το Brexit, με συνέπειες που εκτίνονται από την αξία του

---

²⁷ Ένα καταφανές ψέμα που παραδέχθηκε δημόσια ο ίδιος ο Farage αμέσως μετά την διενέργεια του δημοψηφίσματος <http://www.telegraph.co.uk/news/2016/06/24/nigel-farage-350-million-pledge-to-fund-the-nhs-was-a-mistake/>

²⁸ Tim Shipman «*All Out War*», William Collins, London 2016, σελ 455

²⁹ «Brexit» και «Remain» είναι δυο συμπυκνωμένοι λεκτικοί όροι, οι οποίοι δημιουργήθηκαν κατά την διεξαγωγή και λίγο νωρίτερα του δημοψηφίσματος, υποδηλώνουν την έξοδο και παραμονή στην Ε.Ε. αντίστοιχα.

³⁰ Πολιτική ομάδα αποτελούμενη κυρίως από στελέχη του βρετανικού συντηρητικού κόμματος (των Tories) η οποία υποστήριζε την παραμονή του Η.Β. στην Ε.Ε.

³¹ Βλ. αναφορά 27

³² Tim Shipman «*All Out War*», William Collins, London 2016, σελ 350

νομίσματος και τις εισαγωγές, μέχρι το ανθρώπινο δυναμικό και την ανάπτυξη της οικονομίας³³.

Από μια διαφορετική οπτική γωνία, ο Dr. Andrew Glencross³⁴, στο βιβλίο του «*Why the UK vote for Brexit*», επιρρίπτει ευθύνες στους οπαδούς της παραμονής του Η.Β. στην Ε.Ε., για τον τρόπο που διαχειρίστηκαν ή τροφοδότησαν (ειδικά το συντηρητικό κόμμα) τα παραδοσιακά ΜΜΕ της Βρετανίας με αντιευρωπαϊκή ρητορική: «*Πρόκειται για μια κατάσταση που ήταν ανεκτή για χρόνια, αν δεν υποκινούνταν κιάλας από ορισμένους πολιτικούς, η οποία όπως γιγαντώθηκε μαζί με την ανάπτυξη του προσφυγικού ζητήματος έγινε ένα εξαιρετικό έδαφος ανάπτυξης του λαϊκισμού και επικράτησης απλοϊκών θεωριών και εύκολων λύσεων*»³⁵. Μέσα από την συγκεκριμένη τοποθέτηση ο Dr. Glencross, συνδέει την δημιουργία του λαϊκίστικου κλίματος μετά-αλήθειας, με την αντιευρωπαϊκή ρητορική και τις πολιτικές σκοπιμότητες που καλλιεργούνταν για χρόνια πριν το δημοψήφισμα, οι οποίες προκάλεσαν την διενέργειά του και το τελικό εκλογικό αποτέλεσμα.

1.4 Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΚΡΙΣΗ ΤΡΟΦΟΔΟΤΕΙ ΤΗΝ ΜΕΤΑ-ΑΛΗΘΕΙΑ

Μετά το ξέσπασμα της οικονομικής κρίσης στην Ελλάδα κατά το τέλος της πρώτης δεκαετίας του 2000 και κυρίως από το 2010 και μετά, οπότε άρχισαν να γίνονται αισθητές οι οικονομικές επιπτώσεις και επιβαρύνσεις από τα μέτρα λιτότητας που λάμβανε η ελληνική κυβέρνηση, στο πλαίσιο των δανειακών της υποχρεώσεων, παρατηρείται η ανάπτυξη ενός ευρέως κύματος λαϊκισμού. Πολιτικές δυνάμεις από το σύνολο σχεδόν του πολιτικού άξονα δεξιά-αριστερά, προτάσσοντας οξύ πολιτικό λόγο, αρκετές φορές και ακραίο, επιχειρούν να καρπωθούν την κοινωνική αγανάκτηση και δυσφορία από τα οικονομικά μέτρα (περικοπές μισθών και συντάξεων, πρόσθετη φορολόγηση κλπ).

Στην προσπάθεια αυτή για άντληση πολιτικού οφέλους, οι λαϊκίστικες πολιτικές δυνάμεις ανέπτυξαν θεωρίες μετά-αλήθειας επιχειρώντας να χειραγωγήσουν το θυμικό των πολιτών σε δύο κυρίως επίπεδα: 1) Στην άμεση απόδοση των ευθυνών για την οικονομική κρίση σε συγκεκριμένους πολιτικούς αντιπάλους και «διεθνείς κύκλους», φτάνοντας ορισμένες φορές στο «μεταφυσικό» συμπέρασμα πως η κρίση ήταν ...τεχνητή και προκλήθηκε από τον τρόπο ανάγνωσης των στατιστικών στοιχείων των

---

³³ Simon Goodlay « Brexit: the price of post-truth pounds in our pockets» <https://www.theguardian.com/business/2017/feb/12/harold-wilson-pound-in-your-pocket-sterling-inflation>

³⁴ senior lecturer του τμήματος Πολιτικών Επιστημών του Πανεπιστημίου Aston

³⁵ Dr, Andrew Glencross «Why the UK Voted for Brexit: David Cameron's Great Miscalculation», Palgrave Studies in European Union Politics, London 2016, σελ. 22

δημοσίων οικονομικών (!) και 2) στην δημιουργία κλίματος κοινωνικής εξαθλίωσης, προκειμένου να δικαιολογηθούν ακραίες πολιτικές πρακτικές και συμπεριφορές που θα μεγιστοποιούσαν την πολιτική επιρροή ακραίων δυνάμεων στο πολιτικό σύστημα.

Στο πλαίσιο του 1^{ου} επιπέδου διακρίνουμε την εμφάνιση θεωριών μετά-αλήθειας, όπως του σεναρίου που ανέπτυξε με δηλώσεις του από το βήμα της Βουλής ο πρόεδρος του κόμματος των Ανεξαρτήτων Ελλήνων Πάνος Καμμένος³⁶, μέσα από το οποίο συνέδεε τον Ανδρέα Α. Παπανδρέου, αδελφό του πρώην Πρωθυπουργού της Ελλάδας Γιώργου Α. Παπανδρέου, με εταιρία η οποία κερδοσκοπήσε από την πώληση ασφαλιστρών κινδύνου (CDS) σε ελληνικά ομόλογα κατά την διάρκεια της προκήρυξης διενέργειας δημοψηφίσματος τον Νοέμβριο του 2011, το οποίο τελικά αναβλήθηκε. Ανέφερε συγκεκριμένα ο κ. Καμμένος: *«Γίνεται έρευνα από την Ευρωπαϊκή Ένωση - εδώ και δύο ημέρες ανακοινώθηκε- για τα κερδοσκοπικά παιχνίδια με το δημοψήφισμα. Ποιοι ήταν αυτοί που έπαιζαν τα νομίσματα; Μήπως ήταν μία τράπεζα, η «DEXIA», για την οποία κατέθεσα πριν δέκα ημέρες στη Βουλή ότι τη διαχείριση του χαρτοφυλακίου της έχει η εταιρεία «UNIGESTION», στην οποία δουλεύει ο αδερφός του τέως Πρωθυπουργού, του κ. Παπανδρέου;»*³⁷

Για την συγκεκριμένη αναφορά, ο κ. Α. Παπανδρέου κατέθεσε δύο αγωγές κατά του κ. Καμμένου οι οποίες εκδικάστηκαν δυο χρόνια αργότερα, στις 18/4/2013 από το Πολυμελές Πρωτοδικείο Αθηνών³⁸, το οποίο κατέρριψε πλήρως τους ισχυρισμούς του κ. Καμμένου ως ψευδείς, ενώ του επέβαλε την καταβολή χρηματικής αποζημίωσης για ηθική βλάβη στον κ. Παπανδρέου. Συγκεκριμένα η απόφαση ανέφερε: *«Προς αποκατάσταση δε της ηθικής βλάβης που η ενάγουσα υπέστη, το δικαστήριο εν όψει της εντάσεως της προσβολής και της ευρύτατης διάδοσης των συκοφαντικών ισχυρισμών που αποδείχτηκαν ψευδείς, του βαθμού υπαιτιότητας και της εντάσεως του δόλου του εναγομένου, που μιλούσε για στοιχεία που αποδείκνυαν τη επίδικη συναλλαγή σε CDS, τα οποία ήταν ανύπαρκτα και ουδέποτε προσκομίστηκαν, τις κατ' επανάληψη δηλώσεις των επίδικων συκοφαντικών ισχυρισμών και μάλιστα παρά τη διάψευσή τους από την ενάγουσα, της κοινωνικής και οικονομικής κατάστασης των διαδίκων, οι οποίοι αμφότεροι είναι οικονομικά εύρωστοι, κρίνει ότι πρέπει να επιδικαστεί στην ενάγουσα το πόσο των 100.000 ευρώ».*³⁹

³⁶ Video: Ομιλία Π. Καμμένου, κατά τις προγραμματικές δηλώσεις της Κυβέρνησης Παπαδήμου, 15/11/2011, [από σημείο 04:20 και μετά] <https://www.youtube.com/watch?v=IkqrifQpwos>

³⁷ Πρακτικά της Βουλής των Ελλήνων - ΙΓ΄ ΠΕΡΙΟΔΟΣ (ΠΡΟΕΔΡΕΥΟΜΕΝΗΣ ΚΟΙΝΟΒΟΥΛΕΥΤΙΚΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ) – 15/11/2011

³⁸ Ολόκληρο [το πρακτικό της απόφασης](#)

³⁹ <http://www.naftemporiki.gr/story/817122/apozimiosi-100000-euro-tha-katabalei-o-p-kammenos-gia-ta-cds>

Σε μια προέκταση του σχετικού με την μετάθεση των ευθυνών της κρίσης συλλογισμού, μπορεί να ενταχθεί και η σχεδόν ...μεταφυσική προσέγγιση των αναθεωρημένων στοιχείων του δημοσιονομικού ελλείμματος τα οποία κατέθεσε στα ευρωπαϊκά όργανα τον Οκτώβριο του 2010 ο πρόεδρος της ΕΛΣΤΑΤ Ανδρέας Γεωργίου, ο οποίος είχε αναλάβει καθήκοντα τον Αύγουστο του ίδιου έτους. Τόσο η μέθοδος που ακολούθησε η ΕΛΣΤΑΤ υπό την διοίκηση του κ. Γεωργίου όσο και τα ίδια τα στοιχεία που αναθεωρήθηκαν, επικυρώθηκαν από όλους τους διεθνείς οργανισμούς και κοινοτικούς φορείς ενώ έγιναν αποδεκτά από σειρά ελληνικών κυβερνήσεων έκτοτε μέσα από την ψήφιση των προγραμμάτων διάσωσης στο ελληνικό κοινοβούλιο. Παρ' όλα αυτά ο κ. Γεωργίου διώχθηκε από την ελληνική δικαιοσύνη ως ύποπτος «κατασκευής» ψευδών στοιχείων, προκειμένου η χώρα να επιβαρυνθεί με επιπλέον δανεισμό και να υποχρεωθεί στην ψήφιση μνημονίων, σύμφωνα με τις καταγγελίες της Ζωής Γεωργαντά, πρώην μέλους ΔΣ της ΕΛΣΤΑΤ. Τελικώς με παρεμβάσεις τόσο των ευρωπαϊκών οργάνων και θεσμών όσο και διεθνών οικονομικών και επιστημονικών οργανισμών, η υπόθεση τέθηκε στο αρχείο της ελληνικής δικαιοσύνης⁴⁰.

Αντίστοιχα στο πλαίσιο του 2^{ου} επιπέδου, καταγράφεται ένα ενδεικτικό περιστατικό διασποράς ψευδούς είδησης για την κινητοποίηση του «θυμικού» της κοινής γνώμης. Μια σειρά από δημοσιεύματα σε ανώνυμα ή επώνυμα ιστολόγια του περιθωρίου, δημοσιεύουν τον Οκτώβριο του 2011 μια είδηση χωρίς συγκεκριμένη τεκμηρίωση, πως υπήρξε περιστατικό λιποθυμίας μαθητή σε σχολείο, κατά την διάρκεια του μαθήματος, από αστία. Η είδηση δεν συνοδευόταν από κανένα άλλο στοιχείο, όπως αριθμό σχολείου, όνομα, ηλικία μαθητή, συγκεκριμένο σημείο της πόλης κλπ. Με αφορμή το συγκεκριμένο περιστατικό μάλιστα, αναγγέλθηκαν κιόλας συγκεντρώσεις διαμαρτυρίας⁴¹.

Το Υπουργείο Παιδείας, την ίδια κιόλας ημέρα εξέδωσε ανακοίνωση μέσω της οποίας διέψευδε επισήμως την «είδηση» καθώς καμία διεύθυνση εκπαίδευσης, καμία σχολική μονάδα, κανείς εκπαιδευτικός, κανένας σύλλογος γονέων ή μεμονωμένος

---

⁴⁰ Ενδεικτικά δημοσιεύματα με το ιστορικό της υπόθεσης: [tovima.gr 04/09.2017 «Αμερικανοί στατιστικοί προς Τσίπρα για την υπόθεση Γεωργίου»](http://www.tovima.gr/finance/article/?aid=898799)
<http://www.tovima.gr/finance/article/?aid=898799> & Φιντικάκης Γιώργος Liberal.gr «Μαρτύριο της σταγόνας για τον ΣΥΡΙΖΑ η υπόθεση Γεωργίου»
<http://www.liberal.gr/arthro/153353/politiki/2017/marturio-tis-stagonas-gia-ton-syriza-i-upothesi-georgiou.html>

⁴¹ Olympia.gr 13/10/2011 «ΣΟΚ: Λιποθυμίες μαθητών από αστία σε σχολεία της Αθήνας!»
<https://olympia.gr/2011/10/13/%CF%83%CE%BF%CE%BA-%CE%BB%CE%B9%CF%80%CE%BF%CE%B8%CF%85%CE%BC%CE%AF%CE%B5%CF%82-%CE%BC%CE%B1%CE%B8%CE%B7%CF%84%CF%8E%CE%BD-%CE%B1%CF%80%CF%8C-%CE%B1%CF%83%CE%B9%CF%84%CE%AF%CE%B1-%CF%83%CE%B5-%CF%83/>

γονέας, κανέναν μαθητή και καμία υγειονομική μονάδα του δημοσίου ή ιδιωτικού τομέα ή μεμονωμένος ιατρός στην ελληνική επικράτεια δεν ανέφεραν επίσημα ή ανεπίσημα σε οποιαδήποτε διοικητική αρχή κάποιο τέτοιο γεγονός⁴². Η είδηση προφανώς ήταν ψευδής, όμως πετύχαινε την δημιουργία αίσθησης «απόλυτης κοινωνικής εξαθλίωσης σε μια χώρα που τα παιδάκια λιποθυμούν στα σχολεία από την πείνα».

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2^ο

ΘΕΣΜΙΚΕΣ ΑΝΤΙΔΡΑΣΕΙΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΑΝΤΑΝΑΚΛΑΣΕΙΣ

2.1 ΕΥΡΩΠΑΙΚΟΙ ΘΕΣΜΟΙ ΚΑΙ ΚΥΒΕΡΝΗΣΕΙΣ

Για την αντιμετώπιση του φαινομένου έχουν τοποθετηθεί θεσμικά πρόσωπα της Ε.Ε. και ορισμένων κρατών μελών, προσπαθώντας να ασκήσουν πιέσεις στις διαχειρίστριες εταιρίες των κοινωνικών μέσων.

Τον Νοέμβριο του 2016, λίγο μετά την εκλογή του Ντόναλντ Τραμπ στην προεδρεία των ΗΠΑ, στον οποίο έσπευσε να υπενθυμίσει τις αρχές του κράτους δικαίου και της δημοκρατίας, η γερμανίδα καγκελάρια Άνγκελα Μέρκελ δήλωσε κατά τη διάρκεια της ομιλίας ενώπιον της ομοσπονδιακής βουλής: *«Πιστεύω ότι οφείλουμε να μην υποτιμούμε αυτό που συμβαίνει με την ψηφιοποίηση και το διαδίκτυο. Έχουμε σήμερα πολλούς ανθρώπους που συμβουλευόμαστε μέσα που βασίζονται σε κανόνες πολύ διαφορετικούς από τα δημοσιογραφικά κριτήρια που ίσχυαν μέχρι πρόσφατα. Δεν θέλω να πω ότι αυτός είναι ο μόνος λόγος για την άνοδο του λαϊκισμού, αλλά θα ήθελα να σημειώσω ότι ο τρόπος με τον οποίο διαμορφώνεται μία άποψη ορίζεται διαφορετικά σήμερα σε σχέση με 25 χρόνια πριν»*, πρόσθεσε. Η καγκελάρια, η οποία μεγάλωσε στην κομμουνιστική Ανατολική Γερμανία, έκανε λόγο για *«πλαστές ιστοσελίδες, για κατασκευασμένες πληροφορίες, για τρολ και για προϊόντα αυτόματης αναπαραγωγής»* που αλλάζουν τον τρόπο με τον οποίο οι άνθρωποι διαμορφώνουν άποψη. Προειδοποίησε επίσης κατά των *«απόψεων που αυτο-ενισχύονται μέσω αλγορίθμων. Κάτι άλλαξε...καθώς εξελισσόταν η παγκοσμιοποίηση»*, είπε η κυρία Μέρκελ επιμένοντας στο γεγονός ότι ο πολιτικός διάλογος αναπτύσσεται σε ένα «περιβάλλον τελείως διαφορετικό» από εκείνο που επικρατούσε κατά την πτώση του Τείχους του

---

⁴² Ανακοίνωση Τύπου Υπουργείου Παιδείας Δια Βίου Μάθησης και Θρησκευμάτων 13/10/2011 <http://www.minedu.gov.gr/ypapegan/anakoinoiseis/20379-13-10-11-sxetika-me-tis-kataggelies-toy-a-sylogoy-ekpaideyikon-athinon-protobathmias-ekpaideysis-2>

Βερολίνου το 1989. «Ο λαϊκισμός και οι πολιτικοί εξτρεμισμοί γνωρίζουν αύξηση στις δυτικές δημοκρατίες», είπε.⁴³

Ο πρόεδρος του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, Martin Schulz, τον Δεκέμβριο του 2016, εκφράζοντας την έντονη ανησυχία του για το φαινόμενο των ψευδών ειδήσεων, ζήτησε μια ευρωπαϊκή λύση στο πρόβλημα. Ο Andrus Ansip, Αντιπρόεδρος της Ευρωπαϊκής Επιτροπής αρμόδιος για την ψηφιακή ενιαία αγορά καθώς και για την ψηφιακή οικονομία, δήλωσε τον Ιανουάριο του 2017 ότι «ανησυχούσε» για τις ψευδείς ειδήσεις, «ειδικά μετά τις εκλογές σε ορισμένα κράτη-μέλη». Κάλεσε το Facebook και άλλα εταιρικά μέσα κοινωνικής δικτύωσης να ενισχύσουν τις προσπάθειές τους για την αντιμετώπιση των ψευδών ειδήσεων, προσθέτοντας ότι τα μέτρα αυτορρύθμισης των μέσων θα μπορούσαν να συμπληρωθούν με «κάποιου είδους κανονισμό» από την ΕΕ⁴⁴.

Στις 14 Μαρτίου, ο Γερμανός υπουργός Δικαιοσύνης, Χέικο Μάας, πρότεινε την επιβολή προστίμων ύψους έως και 50 εκατομμυρίων ευρώ, στις εταιρίες διαχείρισης κοινωνικών μέσων που δεν καταφέρνουν να εντοπίσουν τον εχθρικό λόγο και τις ψεύτικες ειδήσεις. Επίσης, τον Μάρτιο, η Σουηδία ανακοίνωσε σχέδιο για την προστασία της κοινής γνώμης, πριν από τις εθνικές εκλογές του 2018⁴⁵.

Ο προβληματισμός για την μετά-αλήθεια και την διασπορά ψευδών ειδήσεων αλλά και της ρητορικής του μίσους⁴⁶ έφτασε στην ολομέλεια του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και συζητήθηκε στην συνεδρίαση της 5^{ης} Απριλίου 2017. Η συντριπτική πλειονότητα των ευρωβουλευτών που συμμετείχαν στην συζήτηση εξέφρασαν την ανησυχία τους για τη διάδοση της παραπληροφόρησης, της πολιτικής προπαγάνδας και της ρητορικής του μίσους, ωστόσο, διαφώνησαν για τον καλύτερο τρόπο αντιμετώπισης του προβλήματος.⁴⁷

Ορισμένοι ευρωβουλευτές, όπως η Σλοβένα Tanja Fajon, μέλος των Σοσιαλιστών και Δημοκρατών, ζήτησαν να επιβληθούν πρόστιμα σε όσους δεν καταφέρνουν να εξαλείψουν ψευδή νέα ή παράνομο περιεχόμενο, ενώ άλλοι,

---

⁴³ Ρεπορτάζ της «Καθημερινής» 23/11/2016 με πληροφορίες από το ΑΠΕ/ΜΠΕ <http://www.kathimerini.gr/884828/article/epikairothta/kosmos/provlfhmatismos-merkel-gia-thn-diaspora-plastwn-plhroforiwn-mesw-social-media>

⁴⁴ Briefing European Parliamentary Research Service, April 2017 http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/ATAG/2017/599384/EPRS_ATAG%282017%29599384_EN.pdf

⁴⁵ Briefing European Parl..., April 2017

⁴⁶ «ρητορική του μίσους» η πλησιέστερη μετάφραση του αγγλικού “hate speech” που μπορεί να μην αποδίδει πλήρως το νόημά της. Εναλλακτικά: χυδαίος λόγος, λόγος μίσους, ίσως και ακραίος λόγος.

⁴⁷ Fake news: how to counter misinformation <http://www.europarl.europa.eu/news/en/headlines/eu-affairs/20170331STO69330/fake-news-how-to-counter-misinformation>

συμπεριλαμβανομένου του μέλους των ευρώ-σκεπτικιστών του ECR Andrew Lewer, αναρωτιούνται ποιος μπορεί να αποφασίζει ποια είναι η «ρητορική του μίσους»;⁴⁸

Άλλοι ευρωβουλευτές επέκριναν έντονα τις κινήσεις για την εισαγωγή ορίων στην ελευθερία του λόγου στο διαδίκτυο. «*Η λογοκρισία δεν αποτελεί εναλλακτική λύση όταν προσπαθούμε να εφαρμόσουμε το κράτος δικαίου στο διαδίκτυο*», δήλωσε ο Ολλανδός μέλος των Φιλελευθέρων Δημοκρατών του ALDE Marietje Schaake. Πρόσθεσε: «*Δεν είμαι καθησυχασμένος όταν η Silicon Valley ή ο Mark Zuckerberg είναι οι de-facto σχεδιαστές της πραγματικότητάς μας ή των αληθειών μας*».⁴⁹

Η Γερμανίδα βουλευτής του Ευρωπαϊκού Λαϊκού Κόμματος, Monika Hohlmeier, μίλησε επίσης υπέρ της καταπολέμησης των ψεύτικων ειδήσεων με την κατάλληλη νομοθεσία: «*Είναι σημαντικό να λάβουμε νομικά μέτρα σε επίπεδο ΕΕ, ώστε να μπορέσουμε να αντιδράσουμε αποτελεσματικά*» Ωστόσο, η ευρωβουλευτής της Αριστεράς GUE / NGL Martina Michels ανέφερε πως είναι αφελές να πιστεύουμε ότι το πρόβλημα των ψεύτικων ειδήσεων θα εξαφανιστεί με νομοθετική ρύθμιση: «*Αν κοιτάξετε τα αίτια του λαϊκισμού και του εχθρικού λόγου, δεν είναι στο διαδίκτυο. Βρίσκονται μέσα στην ίδια την κοινωνία και το κλίμα στην κοινωνία θα πρέπει να αλλάξουμε*».⁵⁰

Το μέλος της ομάδας των Πρασίνων Julia Reda ήταν επίσης επιφυλακτική: «*Καμία τεχνολογία δεν έχει τα κατάλληλα προσόντα για να αποφασίζει ποια είναι η ρητορική του μίσους. Βασιζόμενοι αποκλειστικά στην τεχνολογία, δεν βοηθούμε τα θύματα και φθείρουμε την ελευθερία του λόγου*». Κάλεσε τους συναδέλφους της για περισσότερη επιμέλεια στην επιβολή του νόμου όσον αφορά την ρητορική του μίσους και μίλησε για την ανάγκη «*να καταστεί ευκολότερη η αναφορά διασποράς εχθρικού λόγου και φράσεων μίσους στο διαδίκτυο*».⁵¹

2.2 ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΑΝΤΑΝΑΚΛΑΣΕΙΣ

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον για το πολιτικό έδαφος στο οποίο μπορεί να ευδοκιμήσει η μετά-αλήθεια, έχουν τα αποτελέσματα της εργασίας της ερευνητικής ομάδας του πανεπιστημίου Χόκενχαϊμ της Στουτγάρδης, κατά τη διάρκεια πειράματος ανταλλαγής και διασποράς ψευδών ειδήσεων. Στο πείραμα, οι ερευνητές δημιούργησαν ψεύτικη είδηση, σύμφωνα με την οποία αιτούντες άσυλο πρόσφυγες, εξασφάλιζαν δωρεάν

---

⁴⁸ Fake news: how to counter...

⁴⁹ Fake news: how to counter...

⁵⁰ Fake news: how to counter...

⁵¹ Fake news: how to counter...

σεξουαλικές υπηρεσίες από ιερόδουλες, χάρη σε χρηματοδότηση γερμανικού δήμου. Μέσα σε τέσσερις ημέρες η «είδηση» είχε φθάσει σε 11.000 ανθρώπους και είχε αναπαραχθεί 150 φορές, σύμφωνα με το ραδιοφωνικό δίκτυο SWR. Παρότι δεκάδες αναγνώστες αντέδρασαν με οργή στην «είδηση» για δωρεάν ιερόδουλες σε κέντρα φιλοξενίας προσφύγων, ουδείς παρατήρησε ότι η τοποθεσία της «είδησης» –το Μπαντ Εουλεν– δεν υπάρχει στον χάρτη. Τις πρώτες δύο εβδομάδες του πειράματος οι ερευνητές δημοσίευαν μόνο αληθινές ειδήσεις, επιμένοντας όμως να δίνουν έμφαση σε θέματα ακροδεξιού ενδιαφέροντος, με αναφορές στις δυσλειτουργίες της γερμανικής μεταναστευτικής πολιτικής και σε εγκλήματα με δράστες μετανάστες. Σε μια προσπάθεια να προσελκύσουν ακροδεξιούς αναγνώστες, οι ερευνητές τοποθέτησαν συνδέσμους στις σελίδες του ιστολογίου τους, παραπέμποντας στην ιστοσελίδα του ακροδεξιού κόμματος AfD (Εναλλακτική για τη Γερμανία), του αντιμεταναστευτικού κινήματος Pegida και άλλων ακροδεξιών σελίδων, συλλέγοντας πολυάριθμο κοινό αναγνωστών-υποστηρικτών της γερμανικής άκρας δεξιάς⁵².

Ο Ari Rabin-Havt από την πλευρά του, ανώτερος σύμβουλος του γερουσιαστή και υποψήφιου προέδρου των ΗΠΑ Bernie Sanders, στο βιβλίο του «Lies, Incorporated: The World of Post-Truth Politics», αποδίδει στο σύνολο των διαχρονικών αστικών μύθων που αναπτύχθηκαν στις ΗΠΑ από την δεκαετία του '90 και μετά, σε επίσημη πολιτική στρατηγική των Ρεπουμπλικάνων και ομάδας ΜΜΕ που τους στηρίζουν, όπως το «FOX NEWS», προκειμένου να κατευθύνουν την κοινή γνώμη σε εσφαλμένες αντιλήψεις δημιουργώντας συνθήκες μετά-αλήθειας για συγκεκριμένα πολιτικά ζητήματα όπως 1) η κλιματική αλλαγή, 2) το δημόσιο χρέος, 3) η οπλοκατοχή, 4) οι γάμοι μεταξύ ομοφυλοφίλων, 5) το σύστημα περίθαλψης για τα φτωχότερα στρώματα και 6) το μεταναστευτικό. Για τον τρόπο μάλιστα αντίδρασης σε αυτήν την τακτική αναφέρει συγκεκριμένα *«το πρόβλημα δεν λύνεται με νομοθεσία αλλά με πολιτική μάχη. Η πολιτική παράταξη (δημοκρατικοί εν προκειμένω) να κινείται με διαφάνεια και να διεκδικεί το ίδιο για τον αντίπαλο και να αποκαλύπτει τις σκοπιμότητες»*. Μιλάει επίσης για την επιμονή των παραδοσιακών μέσων στην δημιουργία «οπαδικού κλίματος» μεταξύ των υποψηφιοτήτων, προβάλλοντας κυρίως διαμάχες κι όχι παράθεση επιχειρημάτων αλλά και για την νέα μορφή που παίρνει η πληροφόρηση μέσα από το διαδίκτυο, η οποία δεν είναι και τόσο πλουραλιστική όσο αρχικά φαινόταν, αλλά εξαιτίας της εφαρμογής των αλγόριθμων, οδηγεί ομάδες του κοινού να ενημερώνονται

---

⁵² «Οι ψευδείς ειδήσεις έλκουν περισσότερο την άκρα δεξιά», «Η Καθημερινή» 2/8/2017, με πληροφορίες από το Reuters <http://www.kathimerini.gr/921074/article/epikairothta/kosmos/oi-yeydeis-eidhseis-elkoyn-perissotero-thn-akra-de3ia>

συνεχώς για ειδήσεις (αληθείς ή ψευδείς) που αφορούν τα ίδια ενδιαφέροντα ή τις ίδιες, δικές τους θεωρίες⁵³.

Στο ίδιο μήκος κύματος, ως προς την διαπίστωση του Rabin για την λειτουργία του αλγόριθμου ήταν και η δήλωση της καγκελαρίου Μέρκελ σε συνέδριο επικοινωνίας στο Βερολίνο τον Οκτώβριο του 2016. Συγκεκριμένα η καγκελάρια ανέφερε πως οι μεγάλες πλατφόρμες, θα πρέπει να αναπροσαρμόσουν τον τρόπο που λειτουργούν τον αλγόριθμο εμφάνισης των ειδήσεων, προστατεύοντας ορισμένους χρήστες από την αποκλειστική τους πρόσβαση σε ψευδείς ειδήσεις που οδηγούνται λόγω άγνοιας ή ταύτισης με κάποια ψευδή θεωρία⁵⁴.

\

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3^ο

Η ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΣΗ ΤΟΥ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟΥ

3.1 ΣΕΝΑΡΙΑ ΕΞΕΛΙΞΗΣ ΤΟΥ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟΥ

Τον Μάρτιο του 2017 το αμερικανικό ερευνητικό κέντρο Pew, δημοσίευσε μεγάλη έρευνα με αντικείμενο «Το μέλλον του ελεύθερου λόγου, τα τρολ⁵⁵, η ανωνυμία και τα fake news στο Διαδίκτυο», στην οποία συμμετείχαν 1.537 ειδικοί σε θέματα τεχνολογίας, πανεπιστημιακοί, στελέχη επιχειρήσεων και κυβερνητικοί παράγοντες. Οι απαντήσεις τους συλλέχθηκαν το διάστημα από την 1η Ιουλίου ως την 12η Αυγούστου 2016, προτού δηλαδή από τις αμερικανικές εκλογές και τις αποκαλύψεις για πιθανή χειραγώγηση της κοινής γνώμης.

Τα τέσσερα σενάρια στα οποία καταλήγει η πολυσέλιδη έρευνα του Pew⁵⁶ για το μέλλον της κοινωνικής σφαίρας στο διαδίκτυο και οι κυριότερες απαντήσεις όσων έλαβαν μέρος στην έρευνα είναι τα εξής:

Σενάριο 1: Τα πράγματα θα παραμείνουν άσχημα επειδή η συμπεριφορά αλλοίωσης της πραγματικότητας είναι στη φύση του ανθρώπου. Η ανωνυμία υποθάλπει αντικοινωνικές

---

⁵³Ari Rabin-Havt, Media Matters «Lies, Incorporated: The World of Post-Truth Politics», ANCHOR BOOKS New York, April 2016, p. 156-160

⁵⁴Merkel demands Facebook and Google reveal secret algorithms that choose which stories they show users <http://www.dailymail.co.uk/sciencetech/article-3881806/Merkel-says-big-internet-firms-distort-perception-Chancellor-demands-Facebook-Google-make-algorithms-public.html>

⁵⁵Υποκείμενα που δρουν ανώνυμα, δημιουργώντας και διασπείροντας ψευδείς ειδήσεις, μέσα από αντικοινωνική ή και παράτυπη συμπεριφορά στο διαδίκτυο. Ορισμένες φορές αναπτύσσουν και ...κωμική δραστηριότητα.

⁵⁶ « The Future of Free Speech, Trolls, Anonymity and Fake News Online» March 29, 2017 <http://www.pewinternet.org/2017/03/29/the-future-of-free-speech-trolls-anonymity-and-fake-news-online/>

συμπεριφορές. Οι αδικίες προκαλούν εμπρηστικούς διαλόγους. Η μεγάλη κλίμακα και η πολυπλοκότητα του Διαδικτύου κάνει την κατάσταση δύσκολα αντιμετωπίσιμη.

- Τα τρολ βρίσκονται μαζί μας από καταβολής κόσμου και σε κάποιο βαθμό είναι ανίκητα.
- Το τρολάρισμα και άλλες ανάρμοστες συμπεριφορές συχνά έχουν αποτέλεσμα επειδή οι άνθρωποι δεν αναγνωρίζουν ή δεν ενδιαφέρονται για τις συνέπειες που μπορεί να προκύψουν από τέτοιες συμπεριφορές.

Σενάριο 2: Τα πράγματα θα μείνουν άσχημα επειδή τόσο τα εμφανή όσο και τα αφανή πολιτικά και οικονομικά κίνητρα υποστηρίζουν την παραγωγή ψευδών ειδήσεων. Η αξιοποίηση αυτής της μεθόδου σημαίνει εξουσία και κέρδη.

- Το μίσος, το άγχος και ο θυμός είναι κίνητρα για διεύρυνση της συμμετοχής των χρηστών, η οποία καταλήγει σε κέρδη και ισχύ, και έτσι οι διαδικτυακές πλατφόρμες και τα παραδοσιακά μέσα στηρίζουν, αν όχι ενισχύουν, αντικοινωνικές συμπεριφορές.
- Οι τεχνολογικές εταιρείες δεν έχουν ενδιαφέρον να θέσουν φραγμούς στη δημόσια συζήτηση και οι παραδοσιακοί οργανισμοί ενημέρωσης οι οποίοι επηρέαζαν την κοινή γνώμη έχουν μειωμένη ισχύ.

Σενάριο 3: Τα πράγματα θα βελτιωθούν επειδή θα υπάρξουν τεχνικές και ανθρώπινες λύσεις καθώς ο διαδικτυακός κόσμος θα διαχωριστεί και θα δημιουργηθούν ελεγχόμενες ζώνες με τη βοήθεια της τεχνητής νοημοσύνης.

- Τα τεχνολογικά εργαλεία ανάλυσης των συναισθημάτων και άλλα βοηθήματα θα ανιχνεύουν αμέσως την ανάρμοστη συμπεριφορά και πολλά τρολ θα πιάνονται στα φίλτρα. Ο ανθρώπινος έλεγχος με την συμμετοχή φυσικών προσώπων, θα πιάνει και κάποιους ακόμα.
- Θα υπάρξουν διαχωρισμοί, αποκλεισμοί και διαιρέσεις στις διαδικτυακές πλατφόρμες. Ωστόσο, τα τρολ και οι άλλοι παράγοντες θα ανταποδώσουν και θα ψάξουν να βρουν τρόπους για να παρακάμψουν τα εμπόδια.

Σενάριο 4: Η επίβλεψη και ο έλεγχος της κοινότητας έχουν κόστος. Κάποιες λύσεις μπορεί να αλλάξουν τη φύση του διαδικτύου, επειδή η παρακολούθηση θα αυξηθεί. Το κράτος μπορεί να ρυθμίσει νομικά και κατασταλτικά τον διάλογο. Και αυτές οι αλλαγές ενδέχεται να πολώσουν τους ανθρώπους και να περιορίσουν την πρόσβαση στην πληροφορία, όπως και την ελευθερία του λόγου.

- Η παρακολούθηση θα γίνει πιο έντονη. Η αντιμετώπιση της εχθρικής συμπεριφοράς, της βίας και της ρητορικής του μίσους θα περάσει στην

αρμοδιότητα του κράτους αντί για τις πλατφόρμες και τους παρόχους πρόσβασης στο διαδίκτυο.

- Η πόλωση θα προκληθεί εξαιτίας της «διαμερισματοποίησης» και εν μέρει «ποινικοποίησης» των ιδεολογιών στο Διαδίκτυο.

3.2 ΣΕ ΑΝΑΖΗΤΗΣΗ ΤΗΣ ΑΛΗΘΕΙΑΣ, ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΚΑΙ ΔΙΕΘΝΩΣ

Δεδομένης της πρόσφατης ενασχόλησης πολιτειακών θεσμών με την αντιμετώπιση του φαινομένου, και της αδύναμης, προς το παρόν, θεσμικής παρέμβασης στο ζήτημα, μια από τις πιο ισχυρές απαντήσεις της παγκόσμιας διαδικτυακής κοινότητας στην ανάπτυξη της μετά-αλήθειας είναι οι «ιστοσελίδες ελέγχου των πραγματικών περιστατικών» (Fact-checking websites) οι οποίες εξελίσσονται συνεχώς βελτιώνοντας τις υποδομές και τις επιδόσεις τους. Μεταξύ των σημαντικότερων, ο πανευρωπαϊκός συνασπισμός CrossCheck⁵⁷. Κατά κύριο λόγο, πρόκειται για κινήσεις που προέρχονται είτε από ιδρύματα-ερευνητικά κέντρα στον χώρο της ενημέρωσης και των νέων μέσων, είτε από εθελοντικές προσπάθειες ιδιωτών. Στις συγκεκριμένες δράσεις συμμετέχουν ενεργά και οι μεγάλες διαδικτυακές πλατφόρμες, αν και αρχικά αρνούσαν το μερίδιο ευθύνης τους⁵⁸.

Το Facebook τον Δεκέμβριο του 2016 ανακοίνωσε μια εφαρμογή που επιτρέπει στους χρήστες να "επισημάνουν" ψεύτικες ειδησεογραφικές αναφορές για έλεγχο από την πλατφόρμα, μέσω του Διεθνούς Δικτύου Ελέγχου Γεγονότων (IFCN)⁵⁹. Η πρωτοβουλία του αμερικανικού κολοσσού συνεργάζεται με τα μέσα ενημέρωσης στα κράτη μέλη της ΕΕ και ξεκίνησε την λειτουργία της στις 22 Μαρτίου 2017. Επίσης ο ΟΟΣΑ έχει ξενίσει την εκπόνηση συμβουλευτικών προγραμμάτων στα κράτη-μέλη του, ώστε τα παιδιά να διδάσκονται στα σχολεία πώς να εντοπίζουν ψεύτικα νέα.⁶⁰

Ακολουθώντας αυτές τις προσπάθειες το ευρωπαϊκό κοινοβούλιο εξέδωσε επίσημη οδηγία τον Απρίλιο του 2017, συμβουλεύοντας τους ευρωπαίους πολίτες πώς να προστατευτούν από τις ψευδείς ειδήσεις, ακολουθώντας πέντε απλά βήματα, όταν βρίσκονται μπροστά σε μια είδηση που τους προκαλεί έκπληξη ή ακραία συναισθήματα: 1) Να ελέγχουν την γενικότερη θεματολογία και το «στήσιμο της σελίδας που βρήκαν την είδηση, 2) να ελέγχουν το κείμενο αν είναι ενυπόγραφο και ακολούθως να αναζητούν στοιχεία για ύπαρξη του συγγραφέα, 3) να αναζητούν πληροφορίες για την η ταυτότητα και το βιογραφικό του συγγραφέα καθώς για πιθανές

⁵⁷CrossCheck is a collaborative verification project that will help voters to make sense of what and who to trust online <https://firstdraftnews.com/crosscheck-launches/>

⁵⁸ Briefing European Parl..., April 2017

⁵⁹ <https://www.poynter.org/channels/fact-checking>

⁶⁰ Briefing European Parl..., April 2017

άλλες δημοσιεύσεις και την θεματολογία τους, 4) να σκέφτονται τις συνέπειες που μπορεί να έχει η οποιαδήποτε αναπαραγωγή και περειαίρω δημοσίευση του από τους ίδιους καθώς και 5) να τσεκάρουν την είδηση στους ειδικούς μηχανισμούς ελέγχου πραγματικών περιστατικών⁶¹.

Μια αντίστοιχη δραστηριότητα στην Ελλάδα αναπτύσσεται εδώ και μερικά χρόνια με πρωτοβουλία ενός πρώην ναρκαλιευτή του ελληνικού στρατού και ιδρυτή της πλατφόρμας «Greek Hoaxes», του Θοδωρή Δανηλίδη. Όπως αναφέρει τόσο ο ιδρυτής, όσο και η συντακτική ομάδα της ιστοσελίδας, η προσπάθεια τους επικεντρώνεται στην κατάρριψη αναληθών δημοσιευμάτων στο διαδίκτυο.⁶² Στην συγκεκριμένη πλατφόρμα προστίθενται καθημερινά κείμενα των διαχειριστών που ανατρέπουν σειρά υποτιθέμενων ειδήσεων που δημοσιεύονται στο ελληνικό διαδίκτυο. Στο ίδιο πλαίσιο αλλά με διεθνή στροφορμή και τεχνική λειτουργικότητα κατατάσσεται και η εφαρμογή «Fighthoax»⁶³ που δημιούργησε Βαλεντίνος Τζέκας, φοιτητής στο τμήμα Πληροφορικής του Πανεπιστημίου Μακεδονίας. Η συγκεκριμένη πλατφόρμα, μέσω ενός αλγορίθμου, μπορεί να αναλύσει μέσα σε λίγα δευτερόλεπτα ένα οποιοδήποτε ειδησεογραφικό άρθρο και να καταλήξει στο συμπέρασμα αν μπορείς να το εμπιστευτείς ή αν πρόκειται για «fake news». Η εν λόγω πλατφόρμα λειτουργεί με ποσοστό ακριβείας 89%. Αναλύει τον τίτλο, τον αρθρογράφο, τη γλώσσα του κειμένου -αν είναι προπαγανδιστική, με φορτωμένες εκφράσεις, κλπ. Επιπλέον, η καινοτομία του είναι ότι προτείνει στον χρήστη άρθρα πάνω στο θέμα που μόλις διάβασε, αλλά από πηγές αντίθετης άποψης, για να πάρει μια πιο ολοκληρωμένη και σφαιρική άποψη.⁶⁴

Στο σημείο αυτό αξίζει να σημειωθεί πως ειδικά στην χώρα μας η ανάγκη ανάπτυξης αντίστοιχων μηχανισμών αλλά και θεσμικής αντιμετώπισης του φαινομένου είναι μεγάλη, καθώς σύμφωνα με την ετήσια έρευνα του Ινστιτούτου Reuters για την χρήση των μέσων, η εμπιστοσύνη των πολιτών στην αξιοπιστία των παραδοσιακών μέσων στην Ελλάδα βρίσκεται στο χαμηλότερο σημείο από τις 36 χώρες που συμπεριλήφθηκαν στην έρευνα.⁶⁵ (Εικόνα 3)

---

⁶¹ E.P. Briefing «How to spot when news is fake», April 2017

http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/ATAG/2017/599386/EPRS_ATAG%282017%29599386_EN.pdf

⁶² «Greek Hoaxes» About:

<http://ellinikahoaxes.gr/%CF%83%CF%87%CE%B5%CF%84%CE%B9%CE%BA%CE%B1-%CE%BC%CE%B5-%CE%B5%CE%BC%CE%B1%CF%83/>

⁶³ <http://fighthoax.com/>

⁶⁴ CNN Greece « Βαλεντίνος Τζέκας: Ο 20χρονος Λαρισαίος που «πολεμά» τις ψευδείς ειδήσεις στο διαδίκτυο» 20/8/2017 <http://www.cnn.gr/focus/story/92197/valentinos-tzekas-o-20xronos-larisaios-poy-polema-tis-pseydeis-eidiseis-sto-diadiktyo-vid>

⁶⁵ Reuters Institute & University of Oxford « Digital News Report » 2017

[«https://reutersinstitute.politics.ox.ac.uk/sites/default/files/Digital%20News%20Report%202017%20web_0.pdf](https://reutersinstitute.politics.ox.ac.uk/sites/default/files/Digital%20News%20Report%202017%20web_0.pdf)

Εικόνα 2

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Από την παρούσα μελέτη συμπεραίνουμε πως το φαινόμενο της παραποίησης της πραγματικότητας και της αξιοποίησης της για την αποκόμιση πολιτικού οφέλους δεν είναι κάτι νέο στην διεθνή και την ελληνική πολιτική σκηνή, έχει όμως λάβει πλέον καινούργια χαρακτηριστικά, ιδιότητες, τρόπο χρήσης και εξάπλωσης και αντίστοιχα αντιμετώπισης, εμφανιζόμενο μέσα από τον καινοτόμο όρο μετά-αλήθεια. Η μετά-αλήθεια, αποτελεί τέκνο της στρεβλής, υστερόβουλης, κερδοσκοπικής και τυχοδιωκτικής χρήσης του διαδικτύου και των κοινωνικών μέσων και δικτύων και η οποία διαμορφώνεται κυρίως μέσω της διασποράς ψευδών ειδήσεων, αναπτύσσεται σε δύο επίπεδα πολιτικής επιρροής: Το πρώτο επίπεδο είναι η αξιοποίηση της για την επίτευξη συγκεκριμένων πολιτικών στόχων, όπως για παράδειγμα μιας εκλογικής μάχης, ενός δημοψηφίσματος κλπ. Μέσω μιας μεθοδευμένης διασποράς ψευδών ειδήσεων, η μια πλευρά της αναμέτρησης προσπαθεί να φθείρει την άλλη, προκαλώντας όσο το δυνατόν περισσότερη ζημιά στην εικόνα της και την αποδοχή της από την κοινή γνώμη. Το δεύτερο επίπεδο είναι η καλλιέργεια μιας *διαστρεβλωμένης πραγματικότητας* και *μυθοπλασίας* για συγκεκριμένα πολιτικά και κοινωνικά ζητήματα (πχ. μόλυνση του περιβάλλοντος) και η προσπάθεια κατεύθυνσης της κοινής γνώμης στις αντιλήψεις και τις επιδιώξεις των ομάδων πίεσης που την προκαλούν και την διαχειρίζονται, σε βάθος χρόνου. Στο δεύτερο επίπεδο, συνήθως η σύγχρονη μετά-αλήθεια *συναντιέται* και ενσωματώνει μέσα της μυθοπλασίες, θεωρίες συνωμοσίας, διχαστικές και ακραίες προσεγγίσεις της πραγματικότητας που προϋπήρχαν από την εποχή των παραδοσιακών ΜΜΕ και της πληροφόρησης χωρίς το διαδίκτυο. Αποτελεί την συνέχειά τους και την νέα τους εκδοχή.

Στο πολιτικό φάσμα η μετά-αλήθεια, όπως είναι φυσικό, αξιοποιείται εργαλειακά από τις δυνάμεις του λαϊκισμού, την βαθιά συντήρηση και τα άκρα, δίνοντας ένα ανήθικο διέξοδο στην ρητορική του μίσους, του διχασμού και της ξενοφοβίας μέσα από το ψεύδος και την υπόγεια *κατήχηση* της κοινής γνώμης, κάτι το οποίο θα ήταν πολύ δύσκολο να επιτευχθεί μέσα από την ευθεία πολιτική αντιπαράθεση. Το είδαμε να συμβαίνει στις αμερικανικές εκλογές, όπου η πλευρά του Τραμπ οργάνωσε κατά κύριο λόγο μια καμπάνια μετά-αλήθειας σε σχέση με την πλευρά της αντιπάλου του που προσπαθούσε να πολιτευθεί με ορθά πολιτικά επιχειρήματα και λογική. Μια αντίστοιχη αλλά όχι πανομοιότυπη επιρροή της μετά-αλήθειας παρατηρούμε και στο βρετανικό δημοψήφισμα όπου τα ψεύδη και οι ακραίες φωνές επικράτησαν των ορθολογικών επιχειρημάτων σχετικά με το κόστος και τις επιπτώσεις του Brexit.

Με την ανάλυση συμπερασμάτων συγκεκριμένων ερευνών –ορισμένες παρουσιάζονται στην παρούσα μελέτη– οι οποίες πραγματοποιήθηκαν με αφορμή τις εκλογικές αναμετρήσεις σε ΗΠΑ και ΗΒ, υπερεθνικοί οργανισμοί, κρατικοί φορείς, ερευνητικά ιδρύματα ακόμα και ομάδες πολιτών ή μεμονωμένοι ακτιβιστές, έχουν ενεργοποιηθεί στην κατεύθυνση της ανάδειξης και αντιμετώπισης του φαινομένου, προκειμένου να περιοριστεί ο κατευθυντήριο ρόλος του στα πολιτειακά ζητήματα, στην λειτουργία της δημοκρατίας, στην αξιοπιστία των θεσμών και στην υγιή αποτύπωση της δημοκρατικής έκφρασης των πολιτών. Με δεδομένη την ευελιξία του φαινομένου να προσαρμόζεται τάχιστα στις τεχνολογικές εξελίξεις και να αποκτά συνεχώς νέες μορφές και δυνατότητες, η ολοκληρωτική αντιμετώπισή του φαίνεται πως είναι αρκετά δύσκολη και πολύπλοκη υπόθεση. Γι' αυτό τον λόγο απαιτείται θεσμική εγρήγορση, επιτάχυνση των νομοθετικών πρωτοβουλιών τουλάχιστον στο επίπεδο της τεχνικής προστασίας των *υποψηφίων θυμάτων*, και της διευκόλυνσης των χρηστών στην αναφορά και δίωξη του φαινομένου, μέσα από την τήρηση των κανόνων δεοντολογίας και την αυστηρή προστασία της ελευθερίας του λόγου και της έκφρασης. Είναι μια σύγχρονη αναγκαιότητα για την δημοκρατία.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Glencross. Andrew «*Why the UK Voted for Brexit: David Cameron's Great Miscalculation*», Palgrave Studies in European Union Politics, London 2016

Lippmann Walter, *Κοινή Γνώμη*, Κάλβος, Αθήνα 1988 (μτφ. Γιώργος Καραγιάννης)

Rabin-Havt, Ari, Media Matters «*Lies, Incorporated: The World of Post-Truth Politics*», ANCHOR BOOKS New York, Arpil 2016

Shipman, Tim «*All Out War*», William Collins, London 2016

Μελέτες, δημοσιεύσεις άρθρα κυρίως στο διαδίκτυο:

ΑΠΘ - *Ετήσια Μελέτη Δημοσιογραφίας του Πανεπιστημίου της Οξφόρδης*, όπου τα στοιχεία για την χώρα μας δημοσιεύει το τμήμα ΜΜΕ του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου. Η πιο πρόσφατη (2016) εδώ: <http://www.jour.auth.gr/wp-content/uploads/2016/12/ReutersGreekReport2016digitaledition-v1.pdf>

Βαρελά Α. «*Τα δυσδιάκριτα όρια του Storytelling στην προπαγάνδα*» - Διπλωματική Εργασία, Τμήμα Επικοινωνίας Μέσων και Πολιτισμού, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα 2017

Cull, Nicholas. Culbert John David Holbrook, Welch David, 1950, «*Propaganda and Mass Persuasion: A Historical Encyclopedia, 1500 to the Present*» στον σύνδεσμο [https://archive.org/stream/NicholasJ.CullDavidCulbertDavidWelchPropagandaAndMassPersuasion/Nicholas J. Cull, David Culbert, David Welch Propaganda and Mass Persuasion.djvu.txt](https://archive.org/stream/NicholasJ.CullDavidCulbertDavidWelchPropagandaAndMassPersuasion/Nicholas%20J.%20Cull,%20David%20Culbert,%20David%20Welch%20Propaganda%20and%20Mass%20Persuasion.djvu.txt)

Darnton Robert «*The true story of fake news*» NYR, Feb 2017 <http://www.nybooks.com/daily/2017/02/13/the-true-history-of-fake-news/>

Edelman, Richard «*How to Combat False News*», Nov 2016 <https://www.edelman.com/p/6-a-m/how-to-combat-false-news/>

Goodlay, Simon «*Brexit: the price of post-truth pounds in our pockets*», *The Guardian*, Feb 2017 <https://www.theguardian.com/business/2017/feb/12/harold-wilson-pound-in-your-pocket-sterling-inflation>

Holland, Tom «*A 2,500th Birthday for the Father of History—and Fake News*» March 2017 <https://www.wsj.com/articles/a-2-500th-birthday-for-the-father-of-historyand-fake-news-1490884822>

Κιντή, Βάσω «*Μετα-αλήθεια και μετα-γεγονότα*», άρθρο στην Εφημερίδα «*Το ΒΗΜΑ*» 15/01/2017 <http://www.tovima.gr/opinions/article/?aid=856920>

Parkinson, Hannah Jane «*How fake news helped Donald Trump win a real election*», *The Guardian*, Nov 2016 <https://www.theguardian.com/commentisfree/2016/nov/14/fake-news-donald-trump-election-alt-right-social-media-tech-companies>

Pew «*The Future of Free Speech, Trolls, Anonymity and Fake News Online*» March 29, 2017 <http://www.pewinternet.org/2017/03/29/the-future-of-free-speech-trolls-anonymity-and-fake-news-online/>

Reuters Institute & University of Oxford «*Digital News Report*» 2017 «https://reutersinstitute.politics.ox.ac.uk/sites/default/files/Digital%20News%20Report%202017%20web_0.pdf

Shugerman, Emily «*White House pushed for fake news story about Seth Rich's death to distract from Russia, claims new lawsuit*», *Independent*, Aug 2017 <http://www.independent.co.uk/news/world/americas/us-politics/white-house-fake-news-seth-rich-death-russia-distract-fox-news-donald-trump-dnc-staff-lawsuit-a7871321.html>

Silverman, Craig, BuzzFeed.com, «*This Analysis Shows How Viral Fake Election News Stories Outperformed Real News On Facebook*» Nov. 2016 https://www.buzzfeed.com/craigsilverman/viral-fake-election-news-outperformed-real-news-on-facebook?utm_term=.xm0qMnyQR#.ksdXyYkwE

Σκούρα, Διονυσία «*Βαλεντίνος Τζέκας: Ο 20χρονος Λαρισαίος που «πολεμά» τις ψευδείς ειδήσεις στο διαδίκτυο*» *CNN Grece*, 20/8/2017
<http://www.cnn.gr/focus/story/92197/valentinos-tzekas-o-20xronos-larisaios-poy-polema-tis-pseydeis-eidiseis-sto-diadiktyo-vid>

Χαϊκάλης, Στάθης -Άρθρο του δημοσιογράφου και επικοινωνιολόγου ψηφιακών μέσων στην εφημερίδα LIFO – Ιούλιος 2017 <http://www.lifo.gr/articles/opinions/152202>